

दंभातील लक्ष्मणरेषा

श्रीमद् नामचैतन्य भानुदास

दि. ०१-१२-२००९

दैनिक सकाळ, मुंबई यांच्या सौजन्याने

इंदोरचे क्रांतिवीर भाई कोतवाल स्वदेशीच्या चळवळीत पकडले गेले. ब्रिटीश सरकारने त्यांना तुरुंगात डांबून, त्यांचा अमानुष छळ केला. कालांतराने त्यांची सुटका झाली. तुरुंगातून ते बाहेर आले खरे, पण शरीरावर झालेल्या अमानुष अत्याचाराच्या खुणा आणि व्रण घेऊनच. त्यांचा एक डोळा जबर दुखापत झाल्यामुळे सुजला होता. त्यांचा एक मित्र सर्जन होता. दुसऱ्या दिवशी कोतवाल जेव्हा त्या मित्राकडे गेले तेव्हा त्या मित्राने त्यांचा डोळा तपासला. “डोळा काढून टाकण्याशिवाय पर्याय नाही,” असं त्या मित्राने सांगितलं. “ठीक आहे. माझा दुसरा डोळा तर शाबूत आहे ना? मी जिवंत असेपर्यंत देशाच्या स्वातंत्र्यासाठी मला सरकारशी लढा द्यायचा आहे. डोळा काढून टाक.” कोतवालांनी दिलेल्या अशा खणखणीत उत्तरामुळे सर्जन मित्र चक्रावला. “अरे बाबा, ऑपरेशनच्या इक्विपमेंट्ससह अँनेस्थेशियासुद्धा इंपोर्टेड आहे आणि तू पडलास स्वदेशीवाला.” सर्जन म्हणाला. “भारतात अशी इक्विपमेंट्स बनतच नाहीत का?” असा प्रश्न कोतवालांनी विचारल्यानंतर सर्जन मित्र म्हणाला “बनतात पण ती निकृष्ट दर्जाची असतात. त्यात डोळ्यासारख्या नाजूक भागाचं ऑपरेशन.” कोतवालांनी “चालतील” असं पटकन उत्तर दिलं. “पण अँनेस्थेशियाचं काय?” सर्जननी विचारलं. थोडा विचार करून कोतवालांनी प्रतिप्रश्न केला. “ज्या टेबलावर माझ्या डोळ्याचं ऑपरेशन करणार आहेस त्या टेबलाच्या कडेला बार आहेत का?” सर्जनने “आहेत” असं म्हणताच कोतवाल उद्गारले “बस! अँनेस्थेशियाशिवाय ऑपरेशन करून टाक.” सर्जनच्या पायाखालची जमीनच सरकली. सर्जनने असमर्थता व्यक्त करताच कोतवाल कडाडले “आज हजारो स्वातंत्र्यसैनिक देशाभिमानापोटी स्वातंत्र्यासाठी प्राणपणाने झुंझतायत, अमानुष छळ सहन करतायत, यातना-क्लेश भोगतायत. ऑपरेशनच्या यातना आणि क्लेश भोगायला मी तयार आहे. तू ऑपरेशन करायला घाबरतोस? तू तुझं काम कर.” सर्जनच्या पेशाला हे आव्हान होतं. ऑपरेशन करायचं ठरलं. ऑपरेशनच्यावेळी कोतवालांनी ऑपरेशन टेबलचा बार घट्ट धरून मूठ आवळली. मन पूर्णतः मुठीवर केंद्रित केलं. चेहऱ्यावरची एखादी सुरकुती हालली असेल पण तोंडातून आवाज नाही निघाला. ऑपरेशन यशस्वी झालं. अशा देशाभिमानांनी स्वातंत्र्यसैनिकांमुळेच देश स्वतंत्र झाला. पण स्वातंत्र्यानंतर मात्र ‘देशाभिमान’ हा शब्दच लुप्त झाला. परिणामी सत्ताधारी गर्विष्ठ झाले. गर्वाने त्यांची छाती फुगली, तर उर्वरित समाज मात्र निष्प्रभ झाला. ‘गर्व’ म्हणजे दंभ, तर ‘अभिमान’ म्हणजे पण दंभच की. व्यवहारात देशाभिमान, कुळाभिमान, कार्याभिमान हवाच ना? गर्वाने माणूस उन्मत्त होतो, दुसऱ्याला दुखावतो. अर्थात दुसरा त्याला दुखावणारंच. ‘दंभ’ या रिपूत ‘अभिमान’ हा व्यवहार्य, तर ‘गर्व’ हा त्याज्य भाग आहे. या सदरात यापुढे आपण ‘मोह’ या रिपूचा विचार करू.